

Király Edit
Csoportvezető régész

Hergott Kristóf
Régész
Koszta József Múzeum, Szentes

**Miből lesz a cserebogár? – Egy termálvezeték kialakításának régészeti megfigyelése:
avar sírok Berekháton**
Előzetes beszámoló¹

1. Lelőhelyek Szentesen és környékén

Szentesen már a múzeum megalapítása, 1897 óta folyik a különböző korú régészeti emlékek gyűjtése, települések és temetkezési helyek feltárása. Jelenleg az ismert lelőhelyek száma már meghaladja a 600-at.

A lelőhelyek szinte valamennyi régészeti korszakot felölelik a neolitikumtól kezdve egészen a kora újkor időszakáig, hiszen a Tisza és mellékfolyói hordalékterületeinek környezete már az őskortól kiváló megtelepedési viszonyokat biztosított a különféle népek számára.

Szentes berekháti határrésze a várostól délre helyezkedik el. Összesen 50 lelőhely található ezen a területen, melyek szintén felölelik minden régészeti korszakot. Különösen fontosak a Csallány Gábor által itt feltárt gepida és avar temetők, amelyek nemzetközi szinten is jelentősek.

Legutóbb 2020-ban vált ismertté egy késő avar temetőrészlet és ezzel egy új régészeti lelőhely Berekháton. Mielőtt azonban rátérnénk a sírok bemutatására, ismerkedjünk meg Szentes környékének, illetve tágabb környezetének avar korával.

¹ Jelen közlemény, a kutatók a Koszta József Múzeum közgyűjteményi fennállásának 125. évfordulójára rendezett konferencián (helyszín és időpont: Koszta József Múzeum, Szentes; 2022. május 23.) elhangzott előadásuk leírata, szerkesztett változata. (Bonus Nuntium szerk.)

2. Az avarok Szentesen és környékén

A 6. század második felében betelepülő avarok az írott és régészeti források alapján nem tekinthetők egységes népcsoportnak. Korábban már számos kutató felvetette ezt a lehetőséget, de a Kaganátuson belüli kulturális különbségeket csak a regionális vizsgálatok alapján voltak képesek kimutatni a kutatók. Az Avar Kaganátus anyagi kultúrájában kimutatható sokszínűségre jó példa a Tisza–Maros–Körös–vidék avar kori anyaga, mely mind leletanyagában, mind temetkezési szokásában rendelkezik olyan sajátos vonásokkal, mely alapján jól körülhatárolható a Kaganátus területén belül.

Jelen előadásunkban ennek a mikrorégióknak a vizsgálatához szeretnénk újabb adatokkal szolgálni egy a közelmúltban, Szentesről nem messze, Berekháton feltárt késő avar sír ismertetésén keresztül. Előadásunknak nem célja revízió alá venni az eddigi kutatási eredményeket, pusztán a sírok bemutatásával kívánjuk árnyalni a jelenlegi képünket a térségben megfigyelhető szokásokról.

A Tisza–Maros–Körös vidékét megszálló avarság sajátos temetkezési szokásaira már korán felfigyeltek a kutatók. Először Csallány Dezső és Kovrig Ilona voltak azok, akik felfigyeltek az itt megjelenő, a Kaganátus többi területéhez képest eltérő rítusokra, melyek alapján feltételezték, hogy a térséget megszálló népesség egy, az avar társadalomtól eltérő etnikai tömb lehet. A feltételezésüket mai napig nem lehetett igazolni, annyi azonban bizonyossá vált, hogy az avar szállásterületen belül temetkezési szokásaival markánsan elkülönül az itt élő közösség.

A térségben megfigyelhető kora avar kori sajátosságokat Lőrinczy Gábor gyűjtötte össze, aki megállapította, hogy a vidék kora avar kori temetkezési szokásainak főbb jellemzője a részleges állattemetés, az ÉK–DNy-i és a K–Ny-i tájolás, valamint a füles-, padkás, padmalyos, illetve a fülkesírok gyakori volta. Ilyen sajátosságnak tartotta még a kerámiamelléklet adás szokásának gyakoriságát, valamint a kisszámú fegyvermellékletes sírokat is.

A Tisza–Maros–Körös–vidék avar kori anyagával kapcsolatos kutatás kapcsán fontos kiemelni Bende Livia munkásságát, aki 2005-ben megvédett doktori dolgozatában behatóan vizsgálta a térség késő avar kori temetkezési szokásait. Megállapította, hogy a Tisza–Maros–Körös–vidék temetkezési szokásainak egy része hasonló a kora és a késő avar korban, más részük viszont különbözik a térségen belül. A legmarkánsabb különbség a kora és késő avar korban az eltérő tájolás, míg a többi szokás valamilyen szinten rokonítható a tiszántúli korai avarsággal. További különbségnek tartja az állatáldozatok mennyiségének a csökkenését, illetve azok összetételének a változását. Az egész marha és juh eltemetése, valamint a részleges lovastemetkezés megszűnik, a lószerszámos temetés viszont elterjed ebben az időszakban. Azokról a

temetőkről, melyek a kora avar kortól folyamatosan használatban voltak, megállapítja, hogy a temetkezési szokások fokozatosan változtak, egy-egy temető korábbi sírjaiban megfigyelhető rítuselemek eltűnnek, és azokat újak váltják fel, mint a koporsós sírok nagyobb számban való megjelenése, a padkás, padmalyos sírok számának csökkenése, valamint a sírokban megjelenik a szárnyas, mint ételmelléklet.

A Tisza–Maros–Körös vidékén megfigyelhető temetkezési szokások tehát markánsan el-
különülnek a Kaganátus területén belül. Mindazonáltal a 7. század végétől a 9. századig itt élő
közösség anyagi kultúrája a térségben megtelepedett népesség kapcsolatrendszeréről, valamint
az avar anyagi kultúra látszólagos egységességéről árulkodik. Erre jó példa a most ismertetésre
kerülő néhány temetkezés is.

3. A sírok előkerülésének körülményei

2020 nyarán és őszén a Koszta József Múzeum munkatársai régészeti megfigyelést vé-
geztek Berekháton egy termálkút és termálvezeték létesítéséhez kapcsolódóan. A földmunkák
során több mint 700 m hosszan alakították ki a nyomvonalat. A szarmata telepjelenségek mel-
lett három avar sír is feltárássra került egy olyan területen, ahol korábban régészeti kutatás még
nem történt, ezzel egy új lelőhely vált ismertté Berekháton.

4. A sírok jellemzői

4.1. Antropológiai adatok

A csontok és a leletek alapján egy felnőtt férfi (12. objektum) és egy felnőtt nő (14. ob-
jektum) temetkezése már a feltárás során biztonsággal elkülöníthető volt. A harmadik sírt (13.
objektum) először gyermek temetkezésének gondoltuk, a jelenleg is folyamatban lévő antropo-
lógiai vizsgálat alapján azonban egy nem meghatározható nemű felnőtt (~35–44 év) maradvá-
nyait rejtette a sír. Ennek magyarázata az lehet, hogy az árok kialakítása során a munkagép
elszedte a sír felső rétegét, ennek következtében már csak a sír legalja volt dokumentálható.
Előfordulhat, hogy a sír eredetileg nagyobb méretű és eltérő formájú (?) lehetett.

1. kép: A 13. sír

5. Leletanyag

A három temetkezés közül kettő tartalmazott csak leleteket. A mellékletek körébe tartozik a 12. férfisírból az elhunyt bal combcsontja mellől előkerült, eredetileg az övről függő egyélű vaskés, melynek felületén a fatok maradványai is jól megfigyelhetőek voltak.

3. kép: A 12. sír részlete a férfi övgarnitúrájával

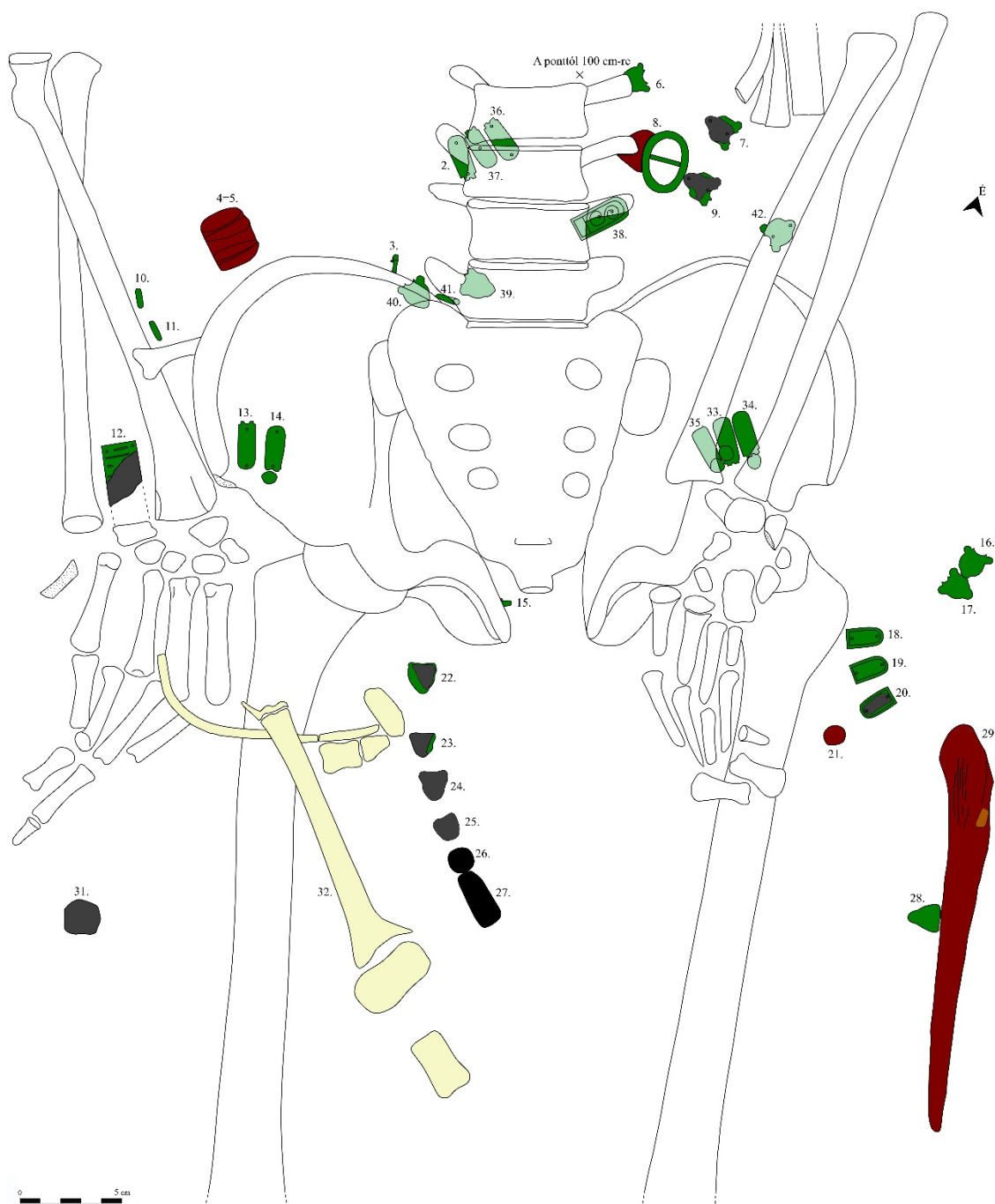
Szintén a 12. férfisír melléklete volt a jobb combcsonton talált néhány állatcsont, amelyeket ételmellékletként helyeztek a sírba a temetés során.

Ékszerek a nő sírjában láttak napvilágot, a koponya környékén két bronzfülbevaló karkáját találtuk meg nem eredeti helyzetében.

4. kép: A 14. sír

A 12. sírban nyugvó férfit öntött bronzveretekkel díszített övgarnitúrával indították utolsó útjára.

5. kép: A 12. sír övének részletrajza

Az övet bronzból készült, ovális karikájú, pajzs alakú bronzcsat tartotta. Az övcsathoz vaslemezből kialakított szíjbújtató pánt társult. A derékszíjon található lyukakat négy nagyobb, pajzs alakú bronzveret védte, amelyek közül kettő vésett, poncolt, szirmos (ún. florál-geometrikus) díszítésű, kettő pedig díszítetlen volt. Utóbbiak formailag is kissé elnagyoltabbak, kevésbé finom kivitelezésűek.

Az övön nagyrészt hármass osztásban helyezkedtek el a csüngős és a csüngő nélküli, díszítetlen vagy poncolt-vésétt vereteket, melyek összetételükben nem egységesek. A legtöbb szirmos díszítésű, de megtaláljuk közöttük más ötvös keze munkáját is, jobban kidolgozott díszítéssel vagy más (csavart-fonott) mintával is.

Minden valószínűség szerint a fősíjjon kapott helyet egy vasszegecs is, amelynek talán az övről függő, fatokban tartott vaskés felerősítésében lehetett szerepe.

Az öv három mellékszíjjal rendelkezett, ezek veretekkel való díszítettsége szintén nem mutat teljesen egységes képet. kettő mellékszíjjon öt-öt veret helyezkedik el, a harmadik esetében azonban csak hármat találtunk. Ezek között vannak díszítetlenek és poncolt-vésétt díszűek is, egy nagyobb darab pedig biztosan nem volt eredetileg a készlet része.

A mellékszíjakat két félből öntött, áttört, két ciklusból álló geometrikus laposindával díszített bronz kisszíjvég zárta le. A díszített öv végén szintén két félből öntött, áttört, négy ciklusból álló geometrikus laposindás díszítésű nagyszíjvég található, felső mezőjében mindkét oldalon leginkább nyúlra emlékeztető állat figyelhető meg.

6. Keltezés

Az általunk bemutatott három sír fontos adatokkal bír a térség késő avar korával kapcsolatban, melyek közül a veretes övvel eltemetett férfi sírjának elemzése vihet közelebb a keltezéshez.

Az öv díszítményei stílusukat tekintve nem teljesen egységesek. Négy veret lóg ki feltűnően a garnitúrából, ezeket valószínűleg a már elhasználódott vagy elvesztett díszítmények pótlása céljából erősítették fel a férfi övére, amely arra utal, hogy a tulajdonosa sok éven keresztül viselte övét.

A veretek jó minőségűek, viszont nagy részükön enyhe vagy erőteljesebb kopásnyomok figyelhetőek meg, amelyek szintén az öv hosszú használati idejét sejtetik.

Az övgarnitúra összetétele nem ismeretlen az avar szállásterületen belül, egyaránt előfordulnak ilyen övek a Tisza–Maros–Körös vidék temetőiben, illetve a Duna–Tisza köze és a Dunántúl térségében is.

A geometrikus laposindás stílus a 8. század 2. felétől jelenik meg az avar díszítőművészetben, míg a poncolt-vésétt mintájú veretek a 9. század környékétől kezdve datálhatók.

Mindezek alapján az övgarnitúra készítési ideje ezen intervallum közé tehető. A kopásnyomok és a veretkészleten belül megfigyelhető változatosság alapján az elhunyt eltemetése

még ezután történhetett, elképzelhetőnek tartjuk a 9. század 1. felében, esetleg középső harmadában történő földbe kerülést is.

Fontos azonban megjegyezni, hogy annak ellenére, hogy a kutatás az írott források és a leletek, a tipokronológia újraértelmezésének köszönhetően elfogadta azt a nézetet, hogy a 8-9. század fordulójának frank és bolgár katonai eseményei nem okozták az avarok eltűnését a térségből, a 9. századi továbbélés kutatása kapcsán azonban még számos bizonytalansággal kell szembenéznünk. Például nincsenek olyan tárgyak, amelyek az abszolút idővel történő keltezésre alkalmasak lennének, és azt sem tudjuk, hogy az avar temetők anyagához időben ezek hogyan viszonyulnak.

Hangsúlyozni kell azt is, hogy következtetéseinket merészen csupán egyetlen sír leleteire alapoztuk, a temető szerkezetéről sincsenek információink, így nem tudunk leletes sírokat egymással összevetni.

Berekháton a Csallány Gábor által feltárt avar temetők a 7. század második felétől, utolsó harmadától legkésőbb a 8. század első negyedéig voltak használatban. Ezt alapul véve és az elmondottak fényében felvetjük annak a lehetőségét, hogy a legutóbb feltárt sírok jelenthetik a Berekháton megtelepedett avar közösségek legkésőbbi, talán legutolsó tagjait, akik a kaganátus végnapjait is túlélhették.